

नेपाल सरकार

शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय

राष्ट्रिय विज्ञान प्रविधि तथा नव-प्रवर्तन नीति, २०७५

नेपाल सरकार
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
राष्ट्रिय विज्ञान प्रविधि तथा नव-प्रवर्तन नीति, २०७५

१. पृष्ठभूमि

विज्ञान तथा प्रविधिलाई सामाजिक रुपान्तरण र आर्थिक विकासको प्रमुख शक्ति मानिन्छ । यो मानिसको गुणस्तरीय जीवन र राष्ट्रिय सुरक्षाको प्रत्याभूतिसित पनि जोडिएको विषय हो । विश्व अनुभवले यहि देखाएको छ कि कुनैपनि देशको समृद्धि विज्ञान तथा प्रविधिसम्बन्धि तिनले अपनाएको नीति, प्रभावकारी कार्यान्वयन र त्यसनिमित्त गरिएको राजनैतिक प्रतिवद्धता र लगानीमा भर पर्दछ । ज्ञानमा आधारित समृद्ध समाज निर्माण हुने शताब्दीका रूपमा परिचित एक्काइसौं शताब्दीको प्रारम्भसँगै नेपालले यूगीन पुरानो एकात्मक ढाँचाको शासन प्रणालीलाई अन्त्य गर्दै संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको उदघोषका नयाँ युगमा प्रवेश गरेको छ । यस ऐतिहासिक परिवर्तनले हिजोको राजनैतिक र आर्थिक कारणले कुण्ठित वा उपेक्षित रहनु परेका देशका प्रतिभाहरूलाई आफ्नो अनुसन्धान तथा आविष्कार क्षमता र प्राविधिक प्रतिभाको प्रदर्शन गर्न मार्ग प्रशस्त गरिदिएको छ ।

देशले आकांक्षा राखेको द्रुत आर्थिक विकास र प्रगतिशील समाज बनाउने सपनालाई साकार बनाउने मूल आधारनै नव-प्रवर्तन सहितको प्रविधि र वैज्ञानिक दृष्टिकोण जगाउने शिक्षा हो । अतः विज्ञान तथा प्रविधि र नव-प्रवर्तनलाई राज्यले पहिलो प्राथमिकतामा राखी निरन्तर र बढ्दो क्रममा लगानी निश्चित गर्दै आफ्ना नीतिमार्फत वैज्ञानिक अध्ययन-अनुसन्धान तथा प्रविधि विकास र आविष्कारको लागि प्रतिभाहरूलाई अझ उर्जाशील र अभिप्रेरित भएर काम गर्ने वातावरण बनाउनु पर्दछ । साथै, यस क्षेत्रमा देखिएका नीतिगत तथा कानूनी अस्पष्टतालाई किनारा लगाउँदै प्रभावकारी समन्वयको संयन्त्र विकास गर्न अब बिलम्ब गर्नु हुँदैन ।

नेपालको संविधानमा विज्ञान तथा प्रविधिलाई देशको विकाससित आवद्ध गर्दै वैज्ञानिक अध्ययन, अनुसन्धान एवं विज्ञान र प्रविधिको आविष्कार, उन्नयन र विकासमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने तथा वैज्ञानिक, प्राविधिक, बौद्धिक र विशिष्ट प्रतिभाहरूको संरक्षण गर्ने नीति लिएको छ । संविधानले प्रत्याभूत गरेका कतिपय मौलिक हकहरू खासगरी स्वच्छ वातावरण शिक्षा र सुरक्षा जस्ता विषयहरू, सूचना, आवास, खाद्य, स्वास्थ्य, विज्ञान-प्रविधि र नव-प्रवर्तनसित प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्दछन् । संविधानका यिनै भावनालाई समेट्दै “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” भन्नेसोच सहित देशले दिगो विकासको मार्गचित्र कोरिसकको छ ।

नेपालको पहिलो राष्ट्रिय विज्ञान तथा प्रविधि नीति वि.सं. २०४६ सालमा बनेको थियो (अनुसूची १) । सम्बत् २०६१ मा यसको समय सापेक्ष सुधार भयो (अनुसूची १) । देशमा आएको राजनैतिक परिवर्तनसँगै प्रतिपादित नयाँ

संविधान र संघीय संरचनाको व्यवस्था र त्यस अनुरूप जनताले देखेको विकासको उत्कण्ठ अभिलाषा अनि अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा विज्ञान-प्रविधि क्षेत्रमा भएको अभूतपूर्व प्रगतिको परिप्रेक्ष्यमा मौजुदा नीतिमा आवश्यक सुधारको खाँचो भएको छ ।

२. विगतका प्रयासहरू

नेपालमा विज्ञान तथा प्रविधिको विकासका लागि संस्थागत प्रयास भएको ६ दशक बढी भएको छ । यस अवधिमा देशमा विज्ञान-प्रविधिसित सम्बन्धित सयभन्दा बढी संस्थाहरू बनेका छन् । जस्तै: शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा प्रतिष्ठान, जल तथा मौसम विज्ञान विभाग, सूचना प्रविधि विभाग, वैकल्पिक उर्जा प्रवर्धन केन्द्र, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्, राष्ट्रिय विधि-विज्ञान प्रयोगशाला, राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्र, खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग, खानी तथा भूगर्भ विभाग, वनस्पति विभाग, प्राकृतिक विज्ञान संग्राहलय, विश्वविद्यालय अन्तर्गतका संकाय र विभागहरू, व्यवहारिक विज्ञान तथा प्रविधि अनुसन्धान केन्द्र, बी.पी. कोईराला मेमोरियल प्लानेटेरियम तथा अब्जरभेटरी र विज्ञान सङ्ग्रहालय विकास समिति, विज्ञान तथा प्रविधि परिषद्, राष्ट्रिय सूचना तथा सञ्चार प्रविधि परिषद् आदि । नेपालमा विज्ञान तथा प्रविधिको जनशक्ति अनुमानित नब्बे हजार छ, ती आवद्ध व्यवसायिक संस्थाहरू १२० भन्दा बढी छन् । तथापी वैज्ञानिक अनुसन्धान र प्रविधि विकासमा नेपालको लगानी कूल ग्राहस्थ उत्पादनको ०.३५ प्रतिशत मात्र छ । औसतमा यो अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डको एक तिहाई जति मात्र हुन्छ । (श्रोत: नेपालको विज्ञान प्रविधि तथा नव-प्रवर्तन वस्तुस्थिति पत्र, नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा-प्रतिष्ठान सन् २०१८) ।

नेपाल सरकारले विज्ञान तथा प्रविधिका क्षेत्रहरूलाई समेटेर विभिन्न समयमा केहि नीतिहरू जारी गरेको छ । विज्ञान तथा प्रविधि नीति-२०६१, सूचना प्रविधि नीति-२०६७, जलवायु परिवर्तन नीति-२०६७, जैविक प्रविधि नीति-२०६३, वन नीति-२०७१, जलविद्युत विकास नीति-२०५८, भू-उपयोग नीति-२०६९, सूचना तथा सञ्चार प्रविधि नीति-२०७२, राष्ट्रिय कृषि नीति-२०६१, कृषि जैविक विविधता नीति-२०६९, राष्ट्रिय सिमसार नीति-२०६९, नवीकरणीय उर्जा अनुदान नीति-२०६९, ग्रामीण उर्जा नीति-२०६३, राष्ट्रिय परमाणु नीति-२०६४ यस क्षेत्रका केहि महत्वपूर्ण नीतिहरू हुन् ।

३. वर्तमान स्थिति

बहुदलीय व्यवस्था पुनर्स्थापना भएपछिको राजनैतिक परिवेशमा वि.सं. २०५३ सालमा मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबाट एक छुट्टै निकायको रूपमा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयको गठन गरियो । तथापी, लामो समयसम्म पनि विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय प्राथमिकतामा पर्न सकेन र विज्ञान तथा प्रविधि क्षेत्र ओझेलमा पर्दै गयो । वि.सं. २०७२ मा नयाँ संविधान जारी भएर देश संघीय संरचनामा रूपान्तरण भएपछि पछिल्लो समय यो शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयका रूपमा उदाएको छ । प्रादेशिक सरकार र पालिका तहमा विज्ञान तथा प्रविधि हेर्ने छुट्टै मन्त्रालय भने बनिसकेको छैन र यसलाई अझै केहि समय लाग्ने देखिन्छ ।

४. समस्या र चुनौतीहरू

नेपालले देशमा उपलब्ध प्राकृतिक श्रोत मुख्यतः जैविक विविधता, जलश्रोत, परम्परागत विज्ञान र प्रविधिलाई नवीन ज्ञान र नव-प्रवर्तन तथा प्रविधिसित आवद्ध गरी विकासको गतिलाई तिब्रता प्रदान गर्न सक्छ । तथापी विभिन्न कारणले गर्दा अपेक्षित उपलब्धि हुन सकेको छैन । विज्ञान तथा प्रविधि नीति, २०६१ मा व्यवस्था गरिएको राष्ट्रिय विज्ञान तथा प्रविधि परिषद्को बैठक समेत बस्न नसक्नु, विज्ञान तथा प्रविधि क्षेत्रलाई उद्योग र उद्यमशीलतासँग अनि विश्वविद्यालय तथा प्राज्ञिक प्रतिष्ठानका तथा अनुसन्धानलाई व्यवहारसँग गाँस्न नसक्नु, विकासका विभिन्न क्षेत्रमा मूलप्रवाहीकरण गराई रोजगार तथा राष्ट्रिय उत्पादकत्वमा वृद्धि हुने कार्यान्वयन गर्न गराउन नसक्नु, विज्ञान तथा प्रविधिमा अनुसन्धानरत संघ-संस्थाहरूको दर्ता गराउनका लागि कानूनी व्यवस्था नहुँदा मौजुदा नीति प्रभावकारी हुन सकेन ।

विज्ञान तथा प्रविधि नीति, २०६१ लागु गर्ने क्रममा केहि चुनौतीहरू देखिएका थिए । तीमध्ये केहि हुन्: मन्त्रालयको सांगठनिक संरचनामा पटक-पटक हेरफेर तथा राजनीतिक एवं प्रशासनिक नेतृत्वको छोटो अवधिको नेतृत्व, मन्त्रालयमा विशेषज्ञ सहितको आवश्यक जनशक्ति तथा विकेन्द्रित सांगठनिक संरचनाको अभाव, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको उपकरण सहितको बहुआयामिक राष्ट्रिय प्रयोगशाला नबन्नु, गुणस्तरीय उपकरण खरिदका लागि छुट्टै सार्वजनिक खरिद नियमावलीको व्यवस्था नहुनु, उपकरणहरू आयात मर्मत संभार तथा प्रमाणीकरणका लागि सक्षम जनशक्ति सहितको राष्ट्रिय केन्द्र तथा व्यापारिक संस्थाहरूको अभाव हुनु, उपलब्ध जनशक्तिलाई आवश्यक तालिम तथा अभिमूखीकरण पश्चात उपयुक्त कार्यमा संलग्न गराउन पर्ने बोध नीति-निर्माण तहमा नहुँदा तिनको विदेश पलायन रोक्न नसक्नु, उच्च शिक्षा पाएका जनशक्तिलाई देश फर्काउने प्रयासको दिगो कार्यनीतिको अभाव हुनु, अनुसन्धान केन्द्रमा रहेका पूर्वाधार तथा विशेषज्ञतालाई उत्पादन, उद्योग र उद्यमशीलतासँग जोड्न नसक्नु, अनुसन्धान केन्द्रहरूबीच सहकार्य तथा साझेदारी विकासका लागि छाता संगठन वा सञ्जाल निर्माणमा पहल नहुनु, हालका प्रादेशिक एवं स्थानीय निकाय सहितको राज्य संरचनालाई सम्बोधन गर्ने प्रावधानहरू मौजुदा नीतिमा नरहनु आदि ।

५. नयाँ नीतिको आवश्यकता

विज्ञान तथा प्रविधि नीति, २०६१ लागु भएयता नेपालमा आमूल राजनीतिक परिवर्तन भैसकेको छ । राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशले पनि काँचुली फेरिएको छ । एकातिर देश र जनताको आकांक्षा बढेको छ भने अर्कातिर बजार झनझनै प्रतिस्पर्धी हुँदै गएको छ । तिनलाई पूरा गर्न विज्ञान, प्रविधि र नव-प्रवर्तनको भूमिकालाई प्रखर बनाउन समयसापेक्ष तथ्य-प्रमाणमा आधारित एक छाता नीति तर्जुमा गरी लागू गर्नु आजको आवश्यकता हो । नव-प्रवर्तन समेतलाई समेट्ने विज्ञान तथा नयाँ नीतिको आवश्यकता रहेको देहायका बुँदाहरूले थप पुष्ट्याई गर्दछ :

५.१ संवैधानिक व्यवस्था

नेपालको संविधानको धारा ५१मा राज्यका नीति अन्तर्गत खण्ड (च) को उपखण्ड (४) मा “वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान एवं विज्ञान र प्रविधिको आविष्कार, उन्नयन र विकासमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने तथा वैज्ञानिक, प्राविधिक, बौद्धिक र विशिष्ट प्रतिभाहरूको संरक्षण गर्ने” रहेको छ । संविधानको भाग ४ व्यवस्थित मौलिक हकहरूमध्ये स्वच्छ वातावरणको हक, स्वास्थ्य सम्बन्धी हक, खाद्य सम्बन्धी हक, आवासको हक, सामाजिक सुरक्षाको हक, उपभोक्ताको हक, संचारको हक, र न्याय सम्बन्धी हक विज्ञान तथा प्रविधिको उपयोगबाट मात्र प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन सम्भव छ ।

५.२ राष्ट्रिय आवश्यकता

नेपालको संविधान अनुसार संघीय संरचना अनुरूप संघ, प्रदेश तथा पालिका तहबाट गरिने कार्यहरू समन्वयात्मक तवरबाट गर्ने कुरा तोकिएको छ । साथै, देशमा प्रादेशिक संरचना संस्थागत भइरहेको वर्तमान अवस्थामा बृहत् अन्तरक्रिया गरी तदनुरूपको नीति निर्माण गरी सोको सफल कार्यान्वयनबाट देशको सम्वृद्धि सुनिश्चित गर्नु अपरिहार्य हुन्छ । यसका लागि विशेषतः सरकार र मातहतका निकायहरू, अनुसन्धान प्रतिष्ठान, प्रविधि सेवा प्रदायक प्रयोगशाला, शैक्षिक तथा तालीम संस्थाहरू र औद्योगिक प्रतिष्ठानबीच सहकार्य, समन्वय र लगानीको वातावरण बनाउनु आवश्यक हुन्छ । विज्ञान, प्रविधिको विकास तथा नव-प्रवर्तनलाई सङ्घीय, प्रादेशिक र पालिका तहसम्म संस्थागत एवं समन्वय गर्न यस छाता नीतिसँग तादात्म्य राखी आवश्यक नीतिहरू बनाई लागु गरिनेछ ।

५.३ अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश

नेपाल संयुक्त राष्ट्र संघद्वारा प्रतिपादित दिगो विकास लक्ष्य (सन् २०१५-२०३०) को पक्ष राष्ट्र हो । यस परिवेशमा विज्ञान तथा प्रविधि नीतिले जनताका आधारभूत आवश्यकताहरू पूरा गर्दै गुणस्तरीय जीवन प्रदान गर्ने, सामाजिक तथा राष्ट्रिय सुरक्षा प्रत्याभूत गर्ने, मुलुकको आर्थिक समृद्धिका लागि यथेष्ट टेवा दिन निर्यातका लागि प्रतिस्पर्धी प्रविधिको विकास र यसनिमित्त लगानीको वातावरण सिर्जना गर्दै देशलाई दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्ने तर्फ केन्द्रित गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यस्तै, नेपालले जलवायु परिवर्तन, जैविक विविधता, स्वास्थ्य र वातावरण लगायत विभिन्न क्षेत्रहरूसित सम्बन्धित सन्धि-सम्झौताहरूमा हस्ताक्षर गरी केहि अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरूको सदस्यता पनि लिएको छ र तिनको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक समन्वय र सहकार्य गर्नु पर्ने हुन्छ । साथै, देशका प्रयोगशालाहरूको सेवालाई गुणस्तरीय र विश्वसनीय तुल्याउन तिनको ISO प्रमाणिकरण गर्नु अपरिहार्य हुन्छ ।

उल्लिखित परिदृश्यमा नेपाल सरकार शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयबाट मिति २०७५/०६/२९ को निर्णयानुसार समय सापेक्ष राष्ट्रको आवश्यकता तथा क्षमतामा आधारित स्पष्ट र व्यवहारिक विज्ञान प्रविधि तथा नव-प्रवर्तन नीति, २०७५ तर्जुमा समिति गठन भयो । समितिले नीति निर्माता, योजनाविद्, वैज्ञानिक तथा प्राविधिक

समुदाय, निजी तथा उद्योग व्यवसायी आदि सरोकारवालाहरुसित विभिन्न तहमा परामर्श तथा अन्तरक्रिया, विद्युतीय तथा आमसंचार र पत्राचार मार्फत सुझाव सङ्कलन जस्ता नीति तर्जुमाका मूलभूत विधिहरु (अनुसूची ३ देखि ६ सम्म) प्रयोग गरी यो राष्ट्रिय विज्ञान प्रविधि तथा नव-प्रवर्तन नीति, २०७५ तयार परेको छ ।

६. दीर्घकालीन सोच तथा लक्ष्य

सोच: दिगो विकास र आर्थिक समृद्धिका लागि विज्ञान प्रविधि तथा नव-प्रवर्तन ।

लक्ष्य: विज्ञान तथा प्रविधिको विकास, उपयोग र नव-प्रवर्तन तथा वैज्ञानिक संस्कारको प्रवर्द्धनबाट जनताको जीवनस्तर अभिवृद्धि गर्दै नेपाललाई एक गतिशील र समृद्ध राष्ट्रको रूपमा स्थापित गर्ने ।

७. उद्देश्यहरु

- ७.१ वैज्ञानिक तथा प्राविधिक जनशक्ति परिचालन, पूर्वाधार विकास तथा लगानी अभिवृद्धि गर्ने ।
- ७.२ आर्थिक वृद्धिका लागि उद्यमशीलताको प्रवर्द्धन गर्दै विज्ञान तथा प्रविधिको व्यवसायीकरण र ज्ञानमा आधारित उद्योगको विकास गर्ने ।
- ७.३ वैज्ञानिक संस्कार र अनुसन्धानमुखी शिक्षाको माध्यमबाट सामाजिक रुपान्तरण गर्ने ।
- ७.४ विज्ञान तथा प्रविधिको उपयोगबाट सामाजिक तथा राष्ट्रिय सुरक्षा प्रत्याभूत गर्ने ।
- ७.५ विज्ञान प्रविधि तथा नव-प्रवर्तनलाई सशक्त र क्रियाशील बनाउन एक मन्त्रीस्तरीय विज्ञान परिषद (Science Cabinet) गठन गर्ने ।

८. नीतिहरु

- ८.१ वैज्ञानिक तथा प्राविधिक जनशक्तिलाई अनुसन्धान, विकास र नव-प्रवर्तनमा आकर्षित गर्ने । (७.१)
- ८.२ विधागत रूपमा विज्ञानका उत्कृष्ट अनुसन्धान प्रयोगशाला र नव-प्रवर्तन केन्द्रहरु स्थापना गर्ने । (७.१)
- ८.३ देशको तिब्र आर्थिक वृद्धिमा टेवा पु-याउन अनुसन्धान र नव-प्रवर्तनमा लगानी वृद्धि गर्ने । (७.१)
- ८.४ परम्परागत तथा आधुनिक ज्ञान तथा सीपको प्रयोग गरी उद्यमशीलताको विकास तथा व्यवसायीकरण गर्ने । (७.२)
- ८.५ वातावरण सन्तुलन र प्राकृतिक श्रोतको संरक्षणका लागि उदियमान विज्ञान तथा प्रविधिहरुको अनुसन्धान र उपयोग गर्ने । (७.२)

- ८.६ वैज्ञानिक अनुसन्धान र प्रविधि विकासको उन्नयन तथा नव-प्रवर्तनको प्रवर्द्धन गर्न प्राज्ञिक तथा औद्योगिक प्रतिष्ठानबीच साझेदारी (Academia-Industries Partnership) सुनिश्चित गर्ने । (७.२)
- ८.७ राष्ट्रिय नव-प्रवर्तन प्रणाली (National Innovation System) को विकास गरी अनुसन्धान संस्था र नव-प्रवर्तन केन्द्रहरूलाई शैक्षिक संस्थाहरूसँग आवद्ध गर्ने । (७.२)
- ८.८ दक्ष वैज्ञानिक र सीपयुक्त प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गर्ने । (७.३)
- ८.९ विज्ञानमा अभिरुचि र कल्पनाशिलता बढाउन प्रारम्भिक शिक्षादेखि नै विज्ञान सिकाईको पद्धति लागु गर्ने । (७.३)
- ८.१० संविधान प्रदत्त मौलिक हकहरू सुनिश्चित गर्न विज्ञान तथा प्रविधिका विधिहरूको अधिकतम प्रयोग गर्ने । (७.४)
- ८.११ राष्ट्रिय सुरक्षालाई सबल बनाउन विज्ञान तथा प्रविधिको उपयोग र जोखिमका बारेमा नीति तर्जुमा र नियमन गर्ने । (७.४)
- ८.१२ विपद् जोखिम न्यूनीकरण र आपतकालीन सुरक्षाका लागि वैज्ञानिक ज्ञान र नव-प्रवर्तित प्रविधिको विकास गर्ने । (७.४)
- ८.१३ विज्ञान र प्रविधिको विकासमा फड्को मार्न एक मन्त्रीस्तरीय विज्ञान परिषद बनाउने । (७.५)
- ८.१४ विज्ञान तथा प्रविधिमा भएको लगानीलाई प्रभावोत्पादक बनाउने । (७.५)
- ८.१५ संघीय संरचना अनुरूप विज्ञान तथा प्रविधिको संस्थागत विकासलाई देशव्यापी बनाउने । (७.५)

९. रणनीति

- ९.१ वैज्ञानिक तथा प्राविधिक पेशालाई मर्यादित एवं आकर्षक बनाईनेछ । (८.१)
- ९.२ वैज्ञानिक अनुसन्धान, प्रविधि विकास र नव-प्रवर्तनका थप अवसरहरू सिर्जना गरिनेछ । (८.१)
- ९.३ मौजुदा अनुसन्धान प्रयोगशालाहरूको विधागत रूपमा पुनर्संरचना गरी संघ र प्रदेशहरूमा उत्कृष्ट अनुसन्धान केन्द्रहरू स्थापना गरिनेछ । (८.२)
- ९.४ नेपालमा अन्तर्राष्ट्रिय वैज्ञानिक पर्यटन आकर्षणका लागि एक विशिष्ट अनुसन्धानशाला स्थापना गरिनेछ । (८.२)
- ९.५ विज्ञान तथा प्रविधिको अनुसन्धान र नव-प्रवर्तनको प्रवर्द्धन गर्नु संघीय संरचना अनुरूपका सबै सरकारको प्राथमिकता र दायित्व हुनेछ । (८.३)
- ९.६ अनुसन्धान, प्रविधि विकास र नव-प्रवर्तनमा निजी क्षेत्रहरूलाई आकर्षण गरिनेछ । (८.३)

- ९.७ परम्परागत तथा आधुनिक ज्ञान र सीपमा आधारित मौलिक वस्तुहरूको उत्पादनलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रवेश गराईनेछ । (८.४)
- ९.८ परम्परागत ज्ञान तथा सीपका बारेमा प्राथमिक तहदेखि नै अध्ययन-अध्यापन गराईनेछ । (८.४)
- ९.९ विज्ञान तथा प्रविधिको अनुसन्धान र नव-प्रवर्तनको माध्यमबाट हरित अर्थतन्त्रमा आधारित वातावरण मैत्री उद्योगहरूको विकास गरिनेछ । (८.५)
- ९.१० उदियमान प्रविधिको प्रयोग र नव-प्रवर्तनको माध्यमबाट प्राकृतिक स्रोतहरूमाथिको मानव निर्भरता कम गरिनेछ । (८.५)
- ९.११ केन्द्रीय स्तरमा एक अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको र हरेक प्रदेशमा एक-एक विज्ञान-प्रविधि पार्क निर्माण गरिनेछ । (८.६)
- ९.१२ देश-विदेशमा कार्यरत नेपाली तथा विदेशी वैज्ञानिक तथा प्राविधिकहरूलाई आकर्षित गरी अनुसन्धान तथा प्रविधि विकासको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ । (८.६)
- ९.१३ सहकार्यको माध्यमबाट अनुसन्धानलाई सुसंगठित र नतीजामुलक बनाईनेछ । (८.७)
- ९.१४ विज्ञान शिक्षणलाई प्रयोगात्मक-अनुसन्धान उन्मुख र अनुसन्धानलाई समस्या-समाधान उन्मुख बनाईनेछ । (८.७)
- ९.१५ उच्च शिक्षालाई अनुसन्धानमुखी बनाई विशिष्टीकृत जनशक्ति तयार गरिनेछ । (८.८)
- ९.१६ प्राविधिक र परिक्षण सेवाका लागि विज्ञान तथा इन्जिनियरिंग स्नातक र मध्यम स्तरीय प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गरिनेछ । (८.८)
- ९.१७ विज्ञान शिक्षालाई जीवन र जगतको व्याख्या र सत्य अन्वेषणको प्रक्रियासित जोडिनेछ । (८.९)
- ९.१८ जनमानसमा वैज्ञानिक चेतना अभिवृद्धि गरी छद्म-विज्ञान (pseudoscience), अन्धविश्वास र कुरीतिलाई निश्तेज पारिनेछ । (८.९)
- ९.१९ गुणस्तरीय खाद्य र स्वास्थ्यजस्ता आधारभूत आवश्यकता हासिल गर्न विज्ञान प्रविधि र नव-प्रवर्तनका विधि तथा उपायहरूको प्रयोग गरिनेछ । (८.१०)
- ९.२० सुलभ आवास र स्वच्छ वातावरणको उपलब्धता सुनिश्चित गर्न वैकल्पिक प्रविधि विकास गरिनेछ । (८.१०)
- ९.२१ सुरक्षित सूचना प्रविधिको प्रयोगमा सार्वजनिक पहुँच बढाईनेछ । (८.१०)
- ९.२२ सूचना-प्रविधिको दुरुपयोग नियन्त्रण गरिनेछ । (८.११)
- ९.२३ जैविक, रासायनिक र पारमाणविक पदार्थहरूको सुरक्षित प्रयोग गरिनेछ । (८.११)

- ९.२४ विपद् जोखिम व्यवस्थापन र आपतकालीन स्थिति निराकरणको लागि प्रविधि विकास गरिनेछ । (८.१२)
- ९.२५ प्रधानमन्त्री अध्यक्ष, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्री सह-अध्यक्ष र सम्बन्धित मन्त्रीहरू सदस्य हुने गरी मन्त्रीस्तरीय विज्ञान परिषद गठन गरिनेछ । (८.१३)
- ९.२६ छरिएर रहेका अनुसन्धानशाला र जनशक्तिलाई एकजुट गरी राष्ट्रिय विकासमा प्रभावकारी र नतीजा अभिमुख बनाउने । (८.१४)
- ९.२७ अनुसन्धान तथा विकास र नव-प्रवर्तन (R&D and I) मा हुने लगानीलाई राष्ट्रिय प्राथमिकताका क्षेत्रहरू निर्धारण गरी उपलब्धिपूर्ण बनाइनेछ । (८.१४)
- ९.२८ अनुसन्धान तथा विकास र नव-प्रवर्तन (R&D and I) र विज्ञान शिक्षालाई राष्ट्रव्यापी बनाउन पालिका, प्रदेश र केन्द्रिय तहलाई जोड्ने विज्ञान तथा प्रविधिको संस्थागत संरचना विकास गरिनेछ । (८.१५)
- ९.२९ विज्ञान तथा प्रविधिलाई दिगो विकासका लक्ष्यहरू (SDGs) हासिल गर्ने आधारभूत शक्तिका रूपमा स्थापित गरिनेछ । (८.१५)

१०. कार्यान्वयन नीति

- १०.१ वैज्ञानिक तथा प्राविधिज्ञहरूलाई आकर्षण गर्न पोस्ट-डक्टरल फेलोसिप, रोजगारी, शिक्षा, बसोबास र अन्य अवसरहरू प्रदान गर्न विशेष कार्यक्रम ल्याइनेछ । (९.१)
- १०.२ राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिष्ठान/विश्वविद्यालयहरूसित सम्पर्क विस्तार गरी वैज्ञानिकहरूको क्षमता र पहुँच अभिवृद्धि गरिनेछ । (९.१)
- १०.३ रोजगार दिने र लिने दुबैलाई लाभ हुने गरी "विज्ञान तथा प्रविधि रोजगार सूचना केन्द्र" स्थापना गरिनेछ । (९.२)
- १०.४ युवा वैज्ञानिक जनशक्तिलाई स्वरोजगार र व्यवसायिक बनाउन तथा रणनीतिक अनुसन्धानका लागि "स्टार्ट-अप" कोषको स्थापना गरिनेछ । (९.२)
- १०.५ मौजुदा संस्थाहरूबाट प्रभावकारी प्रतिफल प्राप्त गर्न तिनीहरूको सांगठनिक पुनर्संरचना तथा सुधार गरिनेछ र तिनको स्वायत्तता कायम गरिनेछ । (९.३)
- १०.६ परिक्षण, प्रमाणिकरण तथा क्यालिब्रेसनको लागि केन्द्रिय स्तरमा एक बहु-विधागत प्रयोगशाला र प्रदेशहरूमा विशिष्टता अनुरूप विधागत अनुसन्धान तथा सेवा केन्द्रहरू स्थापना गरिनेछ । (९.३)

- १०.७ उच्च धरातलीय अनुसन्धानका लागि एक बहु-विधागत वैज्ञानिक अनुसन्धानशाला "International Research Centre for High Altitudes (अन्तरराष्ट्रिय उच्च धरातलीय अनुसन्धान केन्द्र)" को गुरुयोजना तयार पारी संचालन गरिनेछ । (९.४)
- १०.८ प्रविधिको चौथो क्रान्तिको तयारी गर्दै आधारभूत भौतिक विज्ञान (Physical Sciences) तथा लाईफ साईन्सेज को अनुसन्धानशाला विकास गरिनेछ । (९.४)
- १०.९ वैज्ञानिक अनुसन्धान, प्रविधि विकास र नव-प्रवर्तनलाई गति दिन एक केन्द्रिय कोषको स्थापना गरिनेछ । (९.५)
- १०.१० तिब्र आर्थिक वृद्धिका लागि सबै तहका सरकारहरुबाट नव-प्रवर्तित क्षेत्रहरुको खोजि गरी शैक्षिक, वैज्ञानिक तथा औद्योगिक अनुसन्धान योजनामा समावेश गराई लागू गरिनेछ । (९.५)
- १०.११ वैज्ञानिक अनुसन्धान तथा प्रविधि विकासमा दुई वर्षभित्र GERD एक प्रतिशत पुर्याइनेछ र सबै तहका सरकारबाट क्रमिक वृद्धि हुने गरी लगानी सुनिश्चित गरिनेछ । यसरी विज्ञान-प्रविधिको अनुसन्धान तथा विकासमा प्रवाह हुने बजेटको शीर्षक कायम गरिनेछ । (९.६)
- १०.१२ निजी क्षेत्रहरुलाई प्रविधि अनुसन्धान र नव-प्रवर्तनमा आकर्षित गर्न कर तथा भन्सार छुटजस्ता सहूलियतका लागि औद्योगिक व्यवसाय ऐनमा आवश्यक व्यवस्था गरिनेछ । (९.६)
- १०.१३ अनुसन्धान र नव-प्रवर्तनको माध्यमबाट परम्परागत ज्ञान र सीपमा आधारित मौलिक उत्पादनलाई परिष्कृत गरी अन्तर्राष्ट्रिय गुणस्तरको वस्तु उत्पादन गरिनेछ । (९.७)
- १०.१४ परम्परागत ज्ञानको प्रलेखिकरण, त्यसबाट विकसित प्रविधि तथा वस्तुको वौद्धिक सम्पत्ति अधिकार, संरक्षण, प्रवर्द्धन, गुणस्तरको सुनिश्चितता लगायत अन्य आवश्यक व्यवस्था गरिनेछ । (९.७)
- १०.१५ परम्परागत ज्ञान, प्रविधि र सीपहरुको विधि संकलन, अनुसन्धान र पाठ्यक्रम विकास गरिनेछ । (९.८)
- १०.१६ मौलिक ज्ञान तथा सीपमा आधारित उद्योग स्थापना तथा व्यवसायिकरणका लागि विशेष कार्यविधि बनाई लागू गरिनेछ । (९.८)
- १०.१७ औषधिजन्य र सुगन्धित वनस्पति (MAPs), खनीज जस्ता प्राकृतिक श्रोतको प्रोसेसिंगलाई स्तरोन्नति गरी मूल्य अभिवृद्धि गरिनेछ । (९.९)
- १०.१८ सन्तुलित वातावरण कायम गर्ने वैकल्पिक उर्जा र चुस्त प्रविधिहरु (Smart Technologies) को विकास गरिनेछ । (९.९)
- १०.१९ स्वच्छ पानीको श्रोत व्यवस्थापन, शुद्ध वायु, माटो व्यवस्थापन, पोषण र सन्तुलित आहारका लागि विशेष अनुसन्धान र नव-प्रवर्तित प्रविधि लागू गरिनेछ । (९.१०)

- १०.२० पारमाणविक, रसायनिक, जैविकका साथै सूचना सुरक्षाको प्रत्याभूतिका लागि निरीक्षण प्रविधिको विकास गरिनेछ । (९.१०)
- १०.२१ प्राकृतिक श्रोतमा आधारित उद्योगहरूलाई नानो-प्रविधि, सूचना प्रविधि जस्ता उदियमान प्रविधिसँग आवद्ध गरिनेछ । (९.१०)
- १०.२२ राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय तहका लगानीकर्ता, वैज्ञानिक र प्राविधिकहरूबीच सम्पर्क विस्तार गरिनेछ । (९.११)
- १०.२३ वैज्ञानिक प्रतिभाहरूलाई अनुसन्धान र प्रविधि विकासमा अहोरात्र खट्ने वातावरण बनाउन आकर्षक सुबिधा प्रदान गर्ने योजना ल्याइनेछ । (९.११)
- १०.२४ सरकार, नीजि क्षेत्र, र वैज्ञानिकहरूको सहकार्यमा प्रविधि पार्क निर्माणका लागि राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूलाई लगानी गर्न आकर्षित गरिनेछ । (९.११)
- १०.२५ प्रादेशिक विशिष्टता तथा उपलब्ध जनशक्ति मुताबिक ज्ञान र सीपमा आधारित रोजगार सिर्जना गरिनेछ । (९.१२)
- १०.२६ संघीय संरचना अनुरूप शैक्षिक र अनुसन्धान संस्थाहरूको सहकार्य संयन्त्र र नैतिक अनुमति (ethical permission) को व्यवस्था सहितको संचालन कार्यविधि बनाईनेछ । (९.१३)
- १०.२७ अनुसन्धानमा सहकार्यको संस्कृतिलाई प्रोत्साहन दिन अनुसन्धानशालाको सुबिधाहरूमा अनुसन्धानकर्मीहरूको पहुँच हुने वातावरण बनाइनेछ । (९.१३)
- १०.२८ अनुसन्धान प्रतिष्ठानहरूमा स्नातकोत्तर र विद्यावारिधी कार्यक्रम संचालन गरिनेछ । (९.१४)
- १०.२९ विद्यार्थीहरूलाई स्थलगत अध्ययन र समस्यामा आधारित अनुसन्धान गर्ने परिपाटी बसाईनेछ । (९.१४)
- १०.३० अनुसन्धानात्मक शोध-कार्य र जर्नल प्रकाशनमा उल्लेख्य वृद्धि गरिनेछ । (९.१५)
- १०.३१ प्रदेशहरूमा प्राविधिक विश्वविद्यालय र पालिकाहरूमा प्राविधिक उच्च-मावि संचालन गरिनेछ । (९.१५)
- १०.३२ अनुसन्धान वृत्ति, च्यालेन्ज फन्ड, प्रतिभा कदर, प्रोत्साहन, जेहेन्दार विद्यार्थी ऋण, पुरस्कारको व्यवस्था गरिनेछ । (९.१६)
- १०.३३ प्रत्येक नेपालीलाई शिक्षित र प्रविधिक सीप युक्त स्वाभिमान नागरिक बनाउन तालीम अभियान चलाईनेछ । (९.१६)
- १०.३४ विज्ञान पठन-पाठनलाई प्रकृति र प्रयोगशालासित आवद्ध गरी व्यावहारिक र सुरुचिपूर्ण बनाईनेछ । (९.१७)

- १०.३५ प्रत्येक प्रदेशहरूमा इन्क्युबेसन (incubation) इकाई सहितको एक विज्ञान तथा नव-प्रवर्तन केन्द्र र पालिकाहरूमा विज्ञान अध्ययन केन्द्रको निर्माण गरिनेछ । (९.१७)
- १०.३६ युवा जनशक्तिलाई लाई पालिका स्तरमा गई राष्ट्र सेवामा अनिवार्य समाहित हुन “जनतासँग वैज्ञानिक” कार्यक्रम संचालन गरिनेछ । (९.१८)
- १०.३७ विज्ञान मेला, प्रदर्शनी, ओलिम्पियाड जस्ता प्रतिभा प्रस्फुरण हुने प्रतियोगिताहरूलाई देशव्यापी बनाईनेछ । (९.१८)
- १०.३८ जैविक-प्रविधिका विविध आयाम, नानो प्रविधि जस्ता अत्याधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरी कृषिमा आधुनिकीकरण, व्यक्ति विशेष क्रियात्मक खाद्य पदार्थ, नानो जैविक मल आदिको प्रविधि विकास र उत्पादन गरिनेछ । (९.१९)
- १०.३९ स्वास्थ्य विज्ञानमा बिभिन्न असाध्य तथा नसर्ने रोगहरूको पहिचान र निदानका लागि जेनेटिक र ईम्युनो प्रविधी र उपचार पद्धतीको विकास गरिनेछ । (९.१९)
- १०.४० साइबर प्रविधि र सुरक्षा, बिग डाटा व्यवस्थापन, ब्लक-चेन, चिकित्सा प्रविधि, क्लिनिकल परिक्षण, सुरक्षा प्रयोगशालाको सुदृढीकरण र विकास गरिनेछ । (९.१९)
- १०.४१ पदार्थ विज्ञान र काष्ठ तथा गैह्र काष्ठ पैदावार प्रयोगमा अनुसन्धान गरी सुरक्षित र सुलभ आवासको लागि प्रविधि विकास गरिनेछ । (९.२०)
- १०.४२ इको-आवास, स्वच्छ वायु, सुरक्षित खानेपानी र बैकल्पिक उर्जा उपयोगको लागि मापदण्ड निर्धारण गर्ने र आवश्यक प्रविधिको विकास गरिनेछ । (९.२०)
- १०.४३ सामाजिक, आर्थिक र बैयक्तिक सूचना उपभोगमा सुरक्षाको प्रत्याभूति र अपराध नियन्त्रण गर्न फरेन्सिक लगायतका नवोदित प्रविधिहरूको उपयोग गरिनेछ (९.२१)
- १०.४४ राष्ट्रिय सुरक्षा र सम्वेदनशिलताको रक्षा हुने अत्याधुनिक सूचना संयन्त्र र प्रविधिको विकास गरिनेछ । (९.२१)
- १०.४५ राज्यको सुरक्षा प्रणाली, तथ्याङ्कहरू र गोपनीयता माथी आतंककारी हमला र साइबर आक्रमणबाट सुरक्षित हुन उपयुक्त प्रविधिहरूको विकास गरिनेछ । (९.२२)
- १०.४६ सूचना-प्रविधिको उपयोगमा सुरक्षाका लागि उपयुक्त नीति बनाईनेछ । (९.२२)
- १०.४७ शान्ती र मानव हितको लागि मात्र जैविक, रासायनिक र पारमाणविक पदार्थहरूको उपयोग सम्बन्धी आवश्यक नीति बनाईनेछ । (९.२३)
- १०.४८ जैविक, रासायनिक र पारमाणविक पदार्थ, प्रविधि वा अन्य श्रोतको दुरुपयोगबाट हुनसक्ने हानी-नोक्सानीको न्यूनीकरणका लागि अनुगमन र नियन्त्रण गर्न एक छुट्टै निकाय गठन गरिनेछ । (९.२३)

- १०.४९ पूर्व-चेतावनी प्रणाली, आपद-विपद्को जानकारी दिने अत्यावश्यक प्रविधिहरूको नवप्रवर्तन गरिनेछ । (९.२४)
- १०.५० भौगोलिक विकट क्षेत्रमा उद्धार तथा विपद् व्यवस्थापनका लागि ड्रोन लगायत थप प्रविधिको विकास गरिनेछ । (९.२४)
- १०.५१ परिषद गठनको लागि आवश्यक ऐन कानून तथा कार्यविधि यस नीति लागु भएको ६ महिनाभित्र तयार पारी स्वीकृत गराईनेछ । (९.२५)
- १०.५२ नीति लागु भएको एक महिनाभित्र विज्ञान परिषदको पहिलो बैठक सम्पन्न हुनेछ । (९.२५)
- १०.५३ परिषदको एक सचिवालय रहनेछ र यसको कार्यकारी प्रमुख पूरा समय काम गर्ने एक अनुभवी तथा वरिष्ठ वैज्ञानिक हुनेछ । (९.२५)
- १०.५४ यसको अन्य संरचना ऐन तथा नियमले निर्दिष्ट गरे बमोजिमका हुनेछन् । (९.२५)
- १०.५५ वैज्ञानिक अनुसन्धान, प्रविधि विकास र नव-प्रवर्तन सम्बन्धि सबै संस्थाहरूको विवरण तयार पारि तिनको पूर्वाधार तथा प्रविधिको सम्परिक्षण (Infrastructure and Technology Audit) गरिनेछ । (९.२६)
- १०.५६ औचित्यका आधारमा विज्ञान-प्रविधिका मौजुदा संस्थाहरूको सांगठनिक पुनर्संरचना, सुधार तथा समायोजन गरिनेछ । (९.२६)
- १०.५७ वैज्ञानिक अनुसन्धान, प्रविधि विकास र नव-प्रवर्तन सम्बन्धि सबै संस्थाहरू परिषदमा दर्ता गर्ने र परिषदको समन्वयमा संचालन हुने ब्यबस्था मिलाईनेछ । (९.२६)
- १०.५८ देशभित्र र बाहिर सक्रिय रहेका नेपाली वैज्ञानिक तथा प्राविधिकहरूको विवरण तयार पारी विषयगत सम्पर्क सञ्जाल तयार पारी क्रियाशील गरिनेछ । (९.२६)
- १०.५९ विज्ञान परिषदमा आवद्द मन्त्रालयहरूको एक संयुक्त विज्ञान प्रविधि र नव-प्रवर्तन कोष बनाईनेछ । (९.२७)
- १०.६० संबिधानको अनुसूचीमा उल्लेख भएनुसार केन्द्र र प्रदेश सरकारको संयुक्त लगानीमा अनुसन्धानशालाहरू स्थापना र संचालन गर्न आवश्यक अध्ययन र परियोजना विकास गरिनेछ । (९.२८)
- १०.६१ विज्ञान शिक्षालाई भुइँतहसम्म विस्तार गरी समाजमा यसलाई अङ्गीकार गराउन पालिकाहरूको योजना तथा कार्यक्रममा विज्ञान-प्रविधिलाई एकीकृत गर्न मार्ग-निर्देशिका बनाईनेछ । (९.२८)
- १०.६२ परम्परागत प्रविधिको जगेर्ना गर्दै सोको माध्यमबाट पुर्खादेखि समाजमा सेवा पु-याउँदै आएका शिल्पी व्यक्तिको प्राज्ञिक कदर गर्न निर्देशिका बनाई लागू गरिनेछ । (९.२८)
- १०.६३ देशमा हासिल गरिएका वैज्ञानिक ज्ञान, उपलब्धि र सफल प्रविधिहरूको प्रवर्द्धन र व्यवसायीकरण गर्न विशेष कार्यक्रमको व्यवस्था गरिनेछ । (९.२९)

१०.६४ शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय अन्तर्गत एक विज्ञान तथा प्रविधि विभाग गठन गरिनेछ, साथै नेपाल सरकारको निजामति सेवामा विज्ञान प्रविधि सेवाको व्यवस्था गरिनेछ । (९.२९)

१०.६५ वैज्ञानिक अनुसन्धान, प्रविधि विकास र नव-प्रवर्तनको क्षेत्रका अवसरहरूलाई समावेशी बनाइनेछ । (९.२९)

नोट: कार्यान्वयन नीतिमा उल्लिखित प्रत्येक बुँदालाई विस्तृतिकरण गरी कार्यक्रम वा परियोजनाका रूपमा विकास गरिनेछ । केही कार्यान्वयन नीतिहरूको समयसीमा र बजेट अनुसूची-६ मा राखिएका छन् ।

११. प्राथमिकता क्षेत्रहरू

विज्ञान तथा प्रविधिको विभिन्न विधाहरूमा अनुसन्धान तथा विकास गर्न निम्न सात क्षेत्रहरूलाई प्राथमिकतामा राखिनेछन् । यी क्षेत्रसित सम्बन्धित मौजुदा नीति, रणनीति तथा कार्ययोजनाहरूलाई सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा उपयोग गरी तत्सम्बन्धी कार्यक्रमहरू परिमार्जन गरिनेछन् ।

१. कृषि उत्पादन वृद्धि तथा खाद्य सुरक्षा
२. स्वास्थ्य, उपचार तथा औषधि
३. उर्जा दक्षता तथा सुरक्षा
४. सेवा तथा पूर्वाधार (सूचना तथा सञ्चार, आवास, खानेपानी, सडक तथा यातायात, बिजुली)
५. वातावरण, जलवायु परिवर्तन र विपद जोखिम न्यूनीकरण
६. प्राकृतिक श्रोत परिचालन (वन, जैविक विविधता, सुगन्धित तथा औषधिजन्य वनस्पति, खनिज)
७. आधारभूत तथा पदार्थ विज्ञान

१२. संस्थागत व्यवस्था

विज्ञान र प्रविधिको विकासमा फड्कोमार्न एक मन्त्रीस्तरीय विज्ञान परिषद (Science Cabinet) बनाईने छ । प्रधानमन्त्री अध्यक्ष, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्री सह-अध्यक्ष र सम्बन्धित मन्त्रीहरू सदस्य हुने गरी मन्त्रीस्तरीय विज्ञान परिषद् गठन गरिनेछ । परिषदको एक सचिवालय रहनेछ र यसको कार्यकारी प्रमुख पूरा समय काम गर्ने एक अनुभवी तथा वरिष्ठ वैज्ञानिक हुनेछ । यसको अन्य संरचना ऐन तथा नियमले निर्दिष्ट गरे बमोजिम हुनेछ । यस प्रकारको परिषद् प्रत्येक प्रदेशहरूमा पनि गठन गरिनेछ ।

१३. आर्थिक पक्ष

सरकारी श्रोत, स्थानीय निकायको श्रोत, वैदेशिक सहयोग तथा ऋण एवं राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरू तथा निजी क्षेत्र समेतको लगानी र सहयोग समग्रमा यस विज्ञान, प्रविधि तथा नव-प्रवर्तन नीति

कार्यान्वयनका आर्थिक श्रोत हुनेछन् । हाल सञ्चालित कार्यक्रमहरूलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि थप व्ययभार नपर्ने तथा यस नीतिका आधारमा बन्ने योजना कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तह र विकास साझेदारहरूसँग समन्वय र सहकार्यमा लगानी वृद्धि गर्न जोड दिइनेछ ।

१४. कानूनी व्यवस्था

- १४.१ विज्ञान तथा प्रविधि नीतिको कार्यान्वयन तथा अनुगमनको लागि आवश्यकता अनुसार क्षेत्रगत नीति ऐन, नियम, निर्देशिका बनाई लागू गरिनेछ ।
- १४.२ यससँग संबन्धित अन्य आवश्यक व्यवस्थालाई नियमित गर्न र विज्ञान तथा प्रविधि सम्बन्धी बौद्धिक सम्पति अधिकारलाई संरक्षण दिने आवश्यक कानूनहरू निर्माण गरिनेछ ।
- १४.३ विज्ञान तथा प्रविधिका संघ संस्थाहरूले संबन्धित निकायमा दर्ताका लागि परिषदको स्वीकृती लिनुपर्नेछ र सो सम्बन्धी आवश्यक अनुगमन प्रकृत्यालाई परिषदले व्यवस्थित गर्नेछ ।

१५. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी व्यवस्था

यस नीति अनुरूप सञ्चालन गरिने कार्यक्रमहरूको प्रभावकारीता सुनिश्चित गर्न प्रत्येक तहमा नियमित रूपले अनुगमन र मूल्याङ्कन गरिनेछ । यसका लागि सरोकारवाला संघ / संस्थाहरूको समेत सहभागिता रहने गरी चुस्त र प्रभावकारी संयन्त्र बनाई अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको ढाँचा कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । उपलब्ध नतीजालाई वस्तुगत र निष्पक्ष ढंगले आवश्यक पुरस्कार वा दण्डका लागि सिफारिस गर्ने पद्धति अङ्गीकार गरिनेछ । यस प्रक्रियामा विशेष गरी वैज्ञानिक अनुसन्धान वा प्रविधिको प्रयोगमा अज्ञानतावश हुन जाने गल्ती वा कमजोरीलाई भने सकभर सुधार गर्ने अवसर समेत दिने व्यवस्था गरिनेछ । यस कार्यमा आधुनिक सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको अधिकतम उपयोग गरिनेछ ।

१६. जोखिम

यस नीति देशको बदलिएको परिस्थितिमा तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा आउन लागेकाले यसको कार्यान्वयनमा केही समस्या आउन सक्ने सम्भावना हुन सक्दछ । यस सन्दर्भमा नीतिको सहज एवम् सफल कार्यान्वयनमा प्रमुख जोखिमहरू देहाय बमोजिम रहने देखिएका छन् :

- १६.१ देशमा विद्यमान प्रमुख राजनितिक दलहरूको चुनावी घोषणा-पत्रमा विज्ञान प्रविधिको क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिई सुदृढ बनाउने प्रतिबद्धता अनुरूप विगतमा जस्तै राजनैतिक प्रतिबद्धता नहुने सम्भावना रहन सक्दछ ।

- १६.२ यस नीतिको कार्यान्वयनको लागि उल्लेख्य आर्थिक लगानी अभिवृद्धि गर्नुका साथै सोबाट प्रयोगशाला, उपकरण जस्ता आवश्यक गुणस्तरीय पूर्वाधार विकास गर्न सार्वजनिक खरिद नियमावली लगायत अन्य कानूनी जटिलतालाई चिर्न कठिन देखिन्छ ।
- १६.३ विज्ञान-प्रविधिको क्षेत्र बहुपक्षीय सरोकारको विषय भएकोले सरोकारवाला निकायहरूको सहयोग आवश्यकता रहन्छ । सम्बन्धित विभिन्न निकायहरूबीच उच्चस्तरको समन्वयको अभावमा यो नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा कठिनाई हुन सक्दछ ।
- १६.४ यो नीति कार्यान्वयन गर्नको लागि उपयुक्त कानूनी व्यवस्था, संस्थागत संरचना, दक्ष जनशक्तिको उपलाब्धता र सक्षम व्यवस्थापकीय क्षमता सहितको नेतृत्वको आवश्यकता पर्दछ ।
- १६.५ दक्ष जनशक्ति उत्पादन र तिनको उचित सदुपयोगबीच सन्तुलन कायम गर्न नसके ठूलो श्रोत खेर जाने र त्यसलाई रोक्न नसकेमा सामाजिक समस्या पैदा हुने जोखिम रहन्छ ।
- १६.६ नेपालका औद्योगिक उत्पादनहरू गुणस्तर तथा मूल्यका दृष्टिले छिमेकी देशको उत्पादनभन्दा सस्तो र प्रतिस्पर्धी बनाउन कठिन हुन सक्दछ । साथै नीतिमा समावेश गरिएका अन्तरदेशीय सरोकारका विषयहरूमा छिमेकी राष्ट्रहरूसित स्वार्थ बाझिन जाने हदसम्म यो नीति कार्यान्वयन जोखिमपूर्ण हुनसक्छ ।
- १६.७ देशमा आईपर्न सक्ने विभिन्न प्राकृतिक विपदका कारण समयमै नीति कार्यान्वयनमा बाधा आई पर्न सक्छ ।

१७. नीतिको कार्यान्वयन

विज्ञान तथा प्रविधि नीतिले जनताका आधारभूत आवश्यकताहरू पूरा गर्दै गुणस्तरीय जीवन प्रदान गर्ने, सामाजिक तथा राष्ट्रिय सुरक्षा प्रत्याभूत गर्ने, मुलुकको आर्थिक सम्वृद्धिका लागि यथेष्ट टेवा दिन निर्यातका लागि प्रतिस्पर्धी प्रविधिको विकास र यसका लागि लगानीको वातावरण सिर्जना गर्दै देशलाई दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्नेतर्फ केन्द्रित गर्नु पर्ने हुन्छ । यस नीतिको कार्यान्वयनमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय लगायत नेपाल सरकारका विभिन्न निकायहरू, नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा-प्रतिष्ठान र अन्य प्रतिष्ठानहरू, विश्वविद्यालयहरू, निजी क्षेत्र तथा औद्योगिक प्रतिष्ठानहरू, राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरूको भूमिका रहनेछ (अनुसूची ७) ।

१८. खारेजी र बचाउ

१८.१ विज्ञान तथा प्रविधि नीति, २०६१ लाई खारेज गरिएको छ ।

१८.२ विज्ञान तथा प्रविधि नीति, २०६१ बमोजिम भए गरेका सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू यसै नीति बमोजिम भए गरेका मानिने छन्

नोट: माथि उल्लिखित नीति, रणनीति र कार्यनीतिका बुँदाहरुको अन्तमा कोष्ठकमा राखिएका अङ्कहरुले मूलतः उद्देश्य, नीति, रणनीति र कार्यनीतिबीचका अन्तरसम्बन्ध जनाउने छन्, तथापी ती अन्तरसम्बन्धहरु उल्लिखित बुँदामा मात्र सिमित भएको मानिने छैन ।